



“TENE”

TENE izen laburtuz ezagutzen dogun ori, Mujika-Egaña-tar Errobustene zan, 1888-5-24'an sortu zana Deba, gipuzkoar erri politean. Bere bizitzako 93 urteko nekaldi eta pozaldietan bere biotzeko euskera xamur ta kutuna landu ta jazotzen alegindu zana. Guda aurreko eta aldi garratzagoko emakume abermindu, adoretua. Euskal berbizkundearen aurrelarietako bat, euskaldun ta abertzale izateari uko egin gabe, ainbat zorigaitzoko neke eta ezbear jasan-arren beti zintzo, euskerea osasuntzen, alegindu izan zan emakume argia. Azken-aldiko urteetan ezindua aurkitzen zan beren bista gutxiz baiña, alan ere ez zuan guztiz baztertu beren euskal luma bioztun eta zentzuduna. 1989'an jaso nuan eskuz idatzitako eskutitza. Onela: “Barkatu, nere eziña andia da, nere begi lausoez oso gutxi ikusten dute ta, ezin nai bestean ezer idatzi. Bestetik, erorita alboan min-arturik egunik geiena oetik jeiki gabe egon bearra det ba, osalariak atsedean aundira beartuta naukate. Bestetik..., larogeita amaika urte soiflean! Orrillean osatuko ditut ba larogeita amabi urte. Zerbait da ezta”. Bai orixe, zerbait da!

Tene noiztik dogu idazle eta olerkari? Egiñetatik ezagutzen da gizona. Eta Tene'ren bizitza euskerearen aldeko biotzeragiñezko ekintza auspergarria gertatu zan: idazkiak, olerkiak, antzerkiak eta abar... ainbat lan eder jakingarri utzi dizkigu batez ere beren garaiko aldizkari eta egunerokoetan. Tolesgabeko emakume artez, zuzen, zindoa, bere etenik gabeko erriarenganako, euskerearenganako erakusbide maitekor eta bultzakorrez. Aren “Miren Itziar'i Idazkiak eta Olerkiak” idaztia, 1923 gn. urtean argiratu zan Zornotza'n, Jaungoiko Zale'ren irarkolan. 19 idazki eta 23 olerki. Liburuaren itzaurrean dirakurgu: “Ez bertan billatzen ibilli elertiaren bikaintasunik, ezta jakintza sakon baten irakatsirik, ezta ere gogo epantsuen goyargirik; ezer orrelakorik ez dezute aurkituko-ta. Bakar-bakarrik billakatu Aberria maite-maite duan biotz baten naimen ona; bertan aurkituko dezuten guzia onexek arazia da-ta”. Ezin apalago dager “Tene'k” bere burua baiña, ba-du bai bere edertasuna, jakinduri bioztun baten sakontasuna; ba-du elerti sena eta bere aparteko zeintasuna. Irudimen biziko olerkera argi eta garbiz, oldozgai errikoi eta Jaungoikotiz azaltzen zaigu. Edan gozoko iturburuaren ur gardena, sinismen beroz egokitua. Euskerea ia aintzakotzat ere artzen ez zan garaikoa, eta Arana-Goiri'ren deiari erantzun laztan bat eman zion emakume xume, langillea. XIV garren idazkian diño: “Bizirotu sartu da erdelkeria emakume artean, euzkaldun errian emakumea da sustraitik jaten duan zerena; emakumea euzkereari galbideruntz geyen bultzatzen diona. Sendian beintzat, ta gure ele au gaizkatu nai ba-da emakumea da lenen bere aldez ipiñi bear dan gaikia”.

Eta emakume gaike ori zuzpertzeko asmoz idatziak dira liburuxko orretan aberniña darieten 19 idazkiok. Emakume Abertzale Batza'koa zan, emakume artean eredu. Itz-lauz bere jasa agertzen badu ez du gutxiago agertzen bere olerkietan.

"Nere biotza
lotan zegoan,
nork esnaturik
etzeukala;
bere barruko
suaren bear
Euzkadi zanik
etzekilla.

Lotan zegoan
nere biotza,
miñez zegola
Aberria...
lo zegolako
etzun nabaitzen
ain gaxoaren
min aundia...

Baiña Euzkadi'k
bai zuan baita
esna zegoan
SEME ONA:
ta, bere didar
sendo-sendoa
eldu zan zoli neregana.

Abandotarren didarrak esnatuta, abiatu zan beren idazle eta olerkari sena agertuz ederrik eta xamur eta, onela dio:

"Ordutik ona maite
det Aberria,
eta alegintzen
naiz beretzat,
Arana Goiri'k
zion nai ura
arturik neure
eredutzat.

Tene'ren abots apalak bere biotz aundia eskeñi zion aberriari eta neurtitz eder askoz ongarritu ere bai euskal parnasoarean lorategia bere tokia egifnik erraldoi diran Orixen, Lizardi, Jauregi, Zaitegi eta beste aunitzen aldamenen. Uskurtz gaiak, maitasun gaiak dira geien bat darabiltzanak. Arrantzalienen Abestian ikus zein egokiro antolatzen ditun:

"Itxasuan ainbat
zabal sakon dan
maitasuna det
biotzean;
beronen jabe
egin ziñan zu
kayan lenengoz
ikustean.

Ordu ezkeron
maite nerea
gozoro zaitut
nik gogoan
gabaz, egunez,
garai orotan;
naiz legorrian
ta itxasoan.

Eta goizero
Neskutz Miren'i
eskatzen diot
otoi beroz,
lagun deigula
ainbat lasterren
elkar gaitzean
maitez biok".

"Ikazkin Lilluratuarena" degu maitetasun lilluraren erakuspenezko agiri edereder bat ikazkiñaren izkera arruntez apalkiro eta erabat dotore antola eta eresi-tua:

"Neure txondorra utzita
iturrira nintzan,
sulla betetzen zegoan
neskatxa bat bertan;
ark eman ziran ura
jai ze gozoa zan
geroztik ain gozorik
ez det berriz edan!

Ikazkiña naizenez
ta ikazkintzan beti,
ain ume ederrik ifioiz
ez nuan ikusi;
orrela bere itxurak,
eder, zoragarri,
gentza lapurtu zion
nere biotzari.

Lagundu nion sulla
burura jasotzen,
bañan ezin ausartu
etxera laguntzen;
nayatig lagundu,
ez dakit zer nuen
jifola asmatu ezin
baimenik eskatzen.

Olerki ezti, biotzgarria benetan beren maite irudi eta oldozkeraz gazte aroko egunetara itzultzen gaituana onen antzerako zerbaitez... Eta, zer esan ain ospatsu egin zan "Udakken Ala" olerkiari buruz? Watson Kirkconnell jaunak bere European Elegies (Otawa, 1928) osotu zuanean ingeleraz itzuli ta, onela munduari olerki xamurrenetako bat eskeñi zion. Dazta dezagun bada emen, beren bioztasun osoan:

UDAZKEN ALA

Juan zaigu udara, juan da igesi
eramanik bere alaitasuna;
juan zaigu udara, ta juan dala
mendi ta ibarretan txit ezagun da.

Juan zaigu udara ta ixildu dira
txoritxo abeslariak,
ez dira entzuten gure mendiyen
beren abesti alayak.
A, bai itunak txori abesti gabe
baso bakar urrutiak,
bertan oyartzun egingo ez ba'leu
euzkuen poz irrintziak.

Juan zaigu udara, eta berakin
euzkidun egun luzeak,
oyekin baita juan dira ere
artzayen poz-alayak.
A, bai gogorra onentzat neguan
mendi elurrez jantzia,
bertan ez-baleuka txabola, eta
txabolan bere maitea.

"Juan zaigu udara, eta alegetu
semetxo jolas zaleak,
zelai lilitsua artu dualako
guzia zingira loyak.
Ai, bai estua abentzat sukaldea,
bai illuntze gogaikarriak,
su-ondora aitonak deitzen ezbaleu
entzutera bere ipuyak.

Amaitu dira, bai, neska-mutilen
itur-ondoko egonak,
gogorki ditu ba ortik bidaldu
euriyak edo bisutzak.
A, bai luze itunak maitalientzat
neguko gau illun baltz-baltzak
amets egitera deitzen ez'baleu
sukalde zarreko suak.

Juan zaizkigu baita udararekin
goiz argi ta aize legunak
ez dute orain, ez, ainbat, atsegin
eskeintzen mendi tontorrek.
Ai, bai orma baltz aztunak neguan
basetxe txiro txikiak,
sendi euzkoa lotuko ezbaleu
bera jayo zan mendiyak.

Juan zaigu udara, juan da igesi
eramanik bere alaitasuna;
juan zaigu udara, ta juan dala
mendi ta ibarretan txit ezagun da".

Benetako urre bitxia degu olerki eztitsu, bigun, samur au, benetako biozkadadun eresia. Baiña ori, gure gaurko gizaldi eta gizartetik ain urruti, ain baztertua dagonez gaurko urrut-ikusizko irrati, gaurko etxeetako berogailu eta ainbat eroso bizitzeko makina eta tresneriz... aitonak eta amonak galdu dute ipuifetarako gogoia eta neskak ere ez dute ur billa iturrira joan bearrik. Baiña poesia or dago, or dago lengo gure bizitza igaroaren lauki eder ori bere gozatasunezko irudipe lilluragarrian.

Ontasuna, egia, jaungoiko-zaletasuna, biotza darie Tene'ren olerki guztiei, "Amona", "Lo gozoa", "Muxua", "Leioa", "Iltegian" eta abar ikusiko degunez:

ILTEGIAN

Mendiyan barrenean
antxen landa artean
iltegi bakartxo bat
dago nere errian.
Bertan toki txiki bat
zeña obi bat dan
onen aurrian oi det
malkoa begiyan.

Maite-maiteak nitun
izaki gaxoak
antxen gordeak ditu
toki txikitxo ark.
Nola ba ez ixuri
nik bertan malkoak?
¡Ai, ez daki aizuntzen
biotz saminduak!

Baña iltegi ortan da
kurutze bat zutik,
ta kurutzean Josu
besoak zabalik;
naiz ta begiyak euki
malkoz lañoturik
maitien poza dakust
kurutze artan nik.

Baña sinismen osasungarri, sendo baten laguntza itxaropentsuz pozbideratzen ditu bere malkoak olerkariak:

Ta itxaropen gozoak
pozten dit biotza,
pozkarri azalduaz
betiko bizitza.

Orrengatikan nere
malkuen ziyua
otoi biurtu eta
donokira dua.

AMONA

Amona. Amaren ama. Bi aldiz ama. Nork ez du izan amonatxo maitagarri kutun bat. Batez ere aintziñako sendi ugarietan ain bearrezko ziran eta, gaurkoetan ere bai.

Aurtxo txikiak ez daki izketan,
bai baña amonagan agintzen,
amon xamurrak bai dakilako
aurtxoak ez dasana ulertzen;
eta ostera ez dakilako
ulertzen dionik ukatzen.

Bizi-bideko aldatz luzean
arki du ainbat elorri;
gazte sasoyan, udara-aldian,
itxaropenez orlegi;
¡ai! zartzaroan, negu beltzean
osto gabe, soil, mingarri;
jeta gaxoak ez du bidean
arantza baizik, euskarri!

Orregaitik ba seaska alboan
amona xamurra esertzen da;
eta maitari seaska ori
erabiltzen du "dan-ba, dan-ba".

Txoro egiñik, amonatxuak
begitzen dio billobari;
ba aur txiki orren irriparria
du, bere neke oron sari,
bizi-bidean arkitu ditun
samin guztien aztugarri,
ta urtien otzaz dardaizkan daukan
biotz aularen berogarri.

Arantzak baña, ez du amona
mindu bakarrik egiten,
baita ere dizka negu ostean
lore txuriak eskeintzen.
Orrela baita bizi-bidean
naiz neke miñak ugari,
billoba txiki gogo-zuri bat
du, zartzaroan pozgarri.

Urrengo irakurri dezakezuten poematxo au "Nere Leyua" dezute, nerea, zurea... bai ote da leiorik ez duan etxerik eta iñor bai ote da bertatik noizbeinka begiratzen ez duanik? Eta zer dakus? Tene'k onela:

Nere gelako leyotik
dager ortzi zati bat,
berari zor dizkat nere
oldozkun gozoenak.
Naiz euzkiz jantzita egon,
naiz odeyez izukor,
naiz illargi gELTSUZ edo
naiz izarrez dizdikor,
mintzo gozoz poztutzen du
nere gogo gaxua...
jeta bere mintzo eske
zabaltzen det leyua!

Tene debatarra, erabat aurrelari izan zaigu bere garaiko euskal elertiaren barrutian, emakumeetan lenengoetariko bat bere luma zintzo, errez eta bizkorrez, bai itz-lauz eta bai olerki bidez azi ona ereiten alegindu zana. Zubikarai'k onela: "Bera zan izan be, garai aretan, abertzalien artean onelako gaiak erabilten zitun lenengotako andrazkoa".

Neurriz ondo biribilduak azaltzen ditu bere poemak, gozo ta legun edo goi-jakiturizko oar ta zentzunez, bere, emakumezko argitasunez eta, ez, da "Jaungoiko guztiak ukatzen dituan emakume bat", baizik itxaropen betikorrez biziari arpegi eman dakiana ekintza zuzenez beti jator eta beti euzkotar eta euskaldun.

"BIOTZA MAITEKOR"

Une txit xamurra. Zelayan jarrita,
bakarrik nengoan; ixil biotz-bera...
ta izadiak zidan, Urtzik ala nai-ta
orduak gozoro mintzatzen gogora.

Oldozkor... oldozkor... an begiak topo
egin zuten zerbait; eta urbil nigandik,
ara... ustekabian, idatzi bat antxen
zesala "Niregan ezta maitasunik".

Maitez asetzen du, bai gazteak
biotz goriko bere egarria;
maitez arintzen du agureak
bere epelean daman nekea.

Besterenak lez, astertu nuan
neukin damaten biotz au ere;
ta ezin dala bizi zesaidan,
aratz guzia maitetu gabe.

¡Goiko Jauna dan andi-andia!
(maitez sutuaz oldoztu nuan)
¡Eta beretzat, biotz gurea,
zer gauza ederra egiñik duan!

¡Arrigarria! orduan nesan:
¿Nor da ludiyan maitasun gabe?
Ez gera orok andre ta gizon,
biotz maitekor banaren jabe?

Onbidea maite notin jainkotiak,
eta galbidea baita txar-gaiztoak;
jakitun, ez jakin, aundi ta txikiak,
beti zerbait maite mota guzikoak.

Nor ote leike ba maitasun gabea?
txit urdurituta onla galdeturik,
begitaru nuan... jeta zan arria!
onek zesana: "Nigan ez da maitasunik"

¡Arria!... ¡Arria!... Norbait zuan
orrela idatzi bere gañian...
¡Ai! idazkun ori (oldoztu nuan)
leike arriyan...; jez biotzean!

Leike arrian baiña ez biotzean. Osorik irakurri nai dituanak Gogo-Negarra eta Arnoko Gurutza, A. Onaindiaren "Milla Euskal Olerki Eder" bilduman.
Baiña adierazi daigun zerbait:

Gogoa illun ta biotza miñez
Urtzi nerea, emen naukazu;
Beti alaka, beti zotiñez,
Neke gogorra zait, ba, gallendu;
Ta Zuri ezik, nik nori deitu?

eta, onela amaitzen du:
Zure atean maitasun-eske,
Jainko laztana, gaur ni naukazu.
Ez utzi, arren, iriki gabe;
Nere obenaz ez Zu oroitu;
Nik Zu bezela, ez zuk aztu!

ARNO'KO KURUTZA olerkariak beti leiotik begiratzen aurrez-aurre daukan gallurreko kurutza:

Leiotik neretzat aurrez aurre beti
gaillurrean zutik dagon kurutza...
Maitasun-legeak ludian gezinari
gure erriko mendi-tontor bakoitza.

Bera, asabagandik gogoan damagun
Jaun sinispenaren ikur maitea,
Aberri nerean elburutzat degun
goi-aberrirako zuzen bidea.

O, Arno mendian zeru-lurrean muga
ikusten zaitudan kurutz lerdena!
Gogora mintzatzen begietan dedan
ikusgarri eder eta onena!

Asabak bezala or goian zaitugu
errien gaiñetik gure jabetzat;
asabak bezela gaur bean nai degu
zure irudi deuna geinkean ainbat.

Gogoa doakit sinismen egatan
beso-zabal zauden gaillurreraiño;
Ai! ludi osoa nere besoetan
eraman al ba'nu, ainbat naiago.

Baña etsaiak gaur, jaurti nai zaituzte
arki nai zaitugun toki guztietatik!
Zoritxardun gerran, ba, lotuak gaude
azkatu gure Erri, oien menpetik!

Olerki oldozgarri au oso-osoan eman bear nuan irakurleak berak neurtu eta datza dezan poema sentipentsu onen kistar gogozko aunditasuna. Baiña moztu egin bear. Arrapaladaka iges dagigun mundu, oldozkera baten aurrean arkitzen gera. Baiña olerkia emen datza bere sentipen eder eta jakingarritasunean eta emen Tene'ren biotz-ondoa. Izadia aldatuz doan bezala gizona ere aldatuz doa eta era berean munduko jakintza guztiak betiko bizi-bear geroago eta estuagoren abiada larrian. Aldatuz gauzak, beti bide berri billa, albo batera edo bestera, baiña beti aurrera egiteko asmoz, aldatuz eta aldatuz, beti zerbaiten egarriz. Baiña Tene'ren aldiko eta Tene'beraren zintzotasuna, ederrik idatzia betirako emen datza abertzaletasunezko euskera erriko eta bizi baten gurpilean.

"Euskera nun antxe izango dezute beti Tene argia. Maitakiro eta errekiro. Tene euskal idazle iaio-iaioa dezute. Ez da aski guk esatea. Egutegi onetan bertan dezute are lan egoki bat eta irukirri besterik ez dezute. Baña Egutegi onetan (1936 gko. Argia'ren Egutegia) argitaltzen degun bere lanak baño izen aundiagoa damaio antzerti gaietan izan zuan garaipen aundiak. Enetxo, Muxika andereñoak lenensaria irabaz zuan igaz egindako antzerki sariketa batean. Emakume guziak eta ez emakumeak bakarrik gizonok ere baizik, Tene añaen saiatu-ko bat izan da beti. Ta, or gelditzen da bere lan argigarri, bioztuna; aberriaren eta gure izkuntzaren alde gogorik andienez opaldu, eskeñi izan dan emakume eredugarri batena. Erdi-itsu, ezindurik arkitzen zan aldiko olerki batekin amaitzera noa, gure debatar emakume olerkari maitagarriaren azken-agur bat bezala. 1970 garren urtean Karmel euskal aldizkarian agertu zana:

NEUREKIKOAK

Itzali zaizkit beti-betiko
gau ozkarbia izarrak...
Ez ditut berriz nik ikusiko
euren dizkira ederrak!

Aiendu zaizkit itxas-mugetan
ikusten nitun ontziak,
egun garbian euzki galdatan
dizt-dizt dagiten pitxiak.

Itxas-mendarte batutxo baten
ni jaio nintzan txokoa,
illundua zait bere egalunen
orlegi iraunkor gozoa.

Udaberrian ase oi nintzan
izadiaren ederrez,
oraindik dakust sarritan
oroimenaren indarrez.

Urrutirik ez; ingurua motz;
laiño artean argia...
guzia nabar begien lausoz
ene Goiko Jaun aundia!

Ikusi ezin an gallurreko
kurutzearen besoak,
igerri ezin ekaitz osteko
intzirkiaren margoak.

Enaratxuak non ote aurten
urteoroko kabia?
Tellatupean? Ez det ikusten
maitien detan txoria!

Pozik nintzake onenbestekin
ene Jaun eta Jabea!
Baña naiz otoitz itxu ez nadin,
Zure naia da nerea.

Muniategi'tar Sabin

